

(Vraag gesprek in de vorm van zes essaytjes over het onderwerp 'muzikale waarheid'. Gevoerd met Anthony Fiumara, naar aanleiding van de publicatie van het boekje *Alles Voorbij*, uitgegeven door *MCN en November Music*, 2010. De huidige tekst is een licht gereviseerde versie van het origineel)

Muziek als Objectieve Waarheid – 1

Re: Objectieve Waarheid (AF: 'Wat hebben muziek en objectiviteit/waarheid voor jou met elkaar te maken? Gaat muziek over iets metafysisch, zoals waarheid, schoonheid, het goede?')

PA: Uiteindelijk kan Kunst – en ik veroorloof het me hier om 'Kunst' gewoon weer met een hoofdletter K te schrijven – nooit honderd procent zuivere 'waarheid' bieden omdat het altijd om een persoonlijke interpretatie van die waarheid draait. Er zijn duizenden en duizenden manieren om eenzelfde waarheid te etaleren.

Geef tien componisten bijvoorbeeld het model van een helix en vraag ze om die vervolgens zo waarheidsgetrouw mogelijk te vertalen in muziek en je krijgt waarschijnlijk tien compleet andere, net zo 'ware' versies. Dus: 'objectieve' waarheid bestaat wat mij betreft niet.

Maar men kan er wel degelijk naar streven, zij het op een persoonlijke manier.

In die zin heeft muziek, net als alle Kunst, een symboolwaarde en vertegenwoordigt in die functie *een bepaalde manier van denken*.

Hiermee wil ik zeker niet zeggen dat muziek ondergeschikt is aan wat dan ook. Muziek is net als alle kunstvormen een puur en volledig autonoom verschijnsel, waarin in principe de hele wereld te vangen is. Net als filosofie of de wetenschap is het een manier om inzicht te krijgen in bepaalde fenomenen, of om inzicht te krijgen in de wereld. Het enige probleem is dat de hele kosmos, als optelsom van alle spiritualiteit en alle denken een eindeloos groter fenomeen is dan Kunst. In die zin is alle Kunst dus wel degelijk ondergeschikt aan iets veel groters en slechts een *medium*.

Wat mij betreft is alle Kunst dus uiteindelijk de expressie van een gedachte, daarna van een ideaal en uiteindelijk van een geloof. Daarop zijn de keuzes die je maakt in eerste instantie ethisch en vervolgens weer esthetisch. Dergelijke keuzes zie ik uiteindelijk als de enige manier voor een mens om boven zijn eigen tekortkomingen uit te stijgen. Daarbij kunnen de mens en zijn product soms mijlenver uit elkaar lopen! (denk aan de vele, vele sublieme scheppingen van soms totaal onsublieme mensen...)

Veel culturen, van het oude China tot India, hadden deze 'mediërende' functie van Kunst al vele eeuwen geleden door – lees Daniélou er maar op na. In elk geval lang voordat in West-

Europa 'Kunst' – en de kunstenaar zelf – op een voetstuk werden geplaatst, en daarmee het epicentrum van een mogelijk antwoord. In die oude culturen werd muziek ook niet voor niets beschouwd als onderdeel van de Wetenschappen.

En voor mij beginnen hier toch de problemen. Want deze latere manier van kijken bepaalt tegenwoordig zo'n beetje het ideaalbeeld voor de hele wereld. Met de romantische gedachte als hoogtepunt en bijna onuitroeibaar fenomeen. Alleen een dwaas kan nog denken dat de Romantiek ooit voorbij is gegaan...

Met dit centraal stellen van de mens – in plaats van het universum als geheel, met zijn onvermijdelijke implicaties voor het 'stellen van vragen' - is in de praktijk echter heel veel speculatie en onderzoek binnen de genoteerde concert muziek tot curiositeit geworden, of verbannen naar 'veilige havens' als de elektronische muziek of sonologie. In die zin lijkt Muziek haar rol als medium dan ook grotendeels verloren te hebben in ons bewustzijn. Althans, zeker in de vorm van een *collectief* streven ernaar.

Teveel inzetten op 'het antwoord' en te weinig op 'de vraag' brengt echter risico's met zich mee denk ik. Het grootste gevaar hiervan is dat de gecomponeerde muziek 'als Kunst' uiteindelijk het risico loopt om te blijven steken op het niveau van hoogwaardige entertainment. Een twijfelachtig gebied waar we, door constante historische zelfreferentie, alleen nog herinnerd worden aan onze eigen beperkingen en te weinig doordrongen met een gevoel van verbazing over de rest. Alsof alle vragen al beantwoord zijn...

En dat lijkt me nou ook weer niet de bedoeling.

Uit dit cryptische antwoord mag je dus opmaken dat muziek voor mij inderdaad over iets metafysisch gaat. 'Waarheid' is daarin een belangrijke component omdat het iets zegt over de geloofwaardigheid van datgene wat je doet. En geloofwaardigheid, zowel naar jezelf toe als naar de buitenwereld, is denk ik nog altijd vrij essentieel.

Het najagen van 'waarheid' betekent dan ook, binnen deze context van 'het niet centraal stellen van de mens', dat je eerder bezig bent met *zoeken* dan met *scheppen*. Er ligt minder accent op het uitdrukken van iets dan op het etaleren ervan.

De 'boodschap' daarvan is dat de mysteries om ons heen voor het oprapen liggen, als je maar een beetje goed kijkt. Het voordeel hiervan is dan weer dat vormen van persoonlijke dwang of manipulatie – gevoelens die we als luisteraar onmiddellijk oppikken en die in ons systeem gaan zitten - vrijwel tot een nulpunt worden teruggebracht. Op dat moment worden dingen 'wat ze zijn'. Dat is, in elk geval voor mij, tevens het moment waarop we in staat gesteld worden om echt te 'concentreren' – en een beetje los te komen van onvervulde verlangens.

Als je als kunstenaar dan al de ongelofelijke onbetamelijke hebt om je producten aan anderen op te dringen, dan moet je denk ik ook wel iets te zeggen hebben. Er is al zoveel geklets in de wereld!

Muziek als Objectieve Waarheid – 2

Re: *Klank* (AF: 'Waarom gaat muziek volgens jou voornamelijk over klank? En niet bijvoorbeeld over constructie of over andere muziek?')

PA: Muziek gaat natuurlijk over *allerlei* dingen, van puur technische zaken tot het verenigen van menselijke gevoelens, van provocatie tot troost en van misbruik voor therapeutische doeleinden tot vormen van politiek handige multiculturele bruggenbouwerij.

Voor *mij* gaat muziek echter over Klank, of beter gezegd, over 'luisteren'.

Hierbij moet ik wel onmiddellijk zeggen dat 'constructie' en 'klank' voor mij één-en-hetzelfde zijn (de klank is in mijn geval letterlijk het gevolg van een formele constructie); samen met 'notatie' en 'onderzoek' is dat zo'n beetje mijn heilige drie-eenheid.

Een constructivist ben ik echter mijn hele leven wel geweest, dat van die klank is pas echt de laatste zes jaar een essentiële rol gaan spelen en ging min of meer samen op met mijn ontwikkeling van puur instrumentale componist tot hoofdzakelijk elektro-akoestische componist. Vanaf dat moment is mijn hele verdere ontwikkeling ook opeens evolutionair verlopen. Daarvóór was ik meer een Vos.

Maar waar het hier echt om draait is dat element het 'luisteren'. Als ik het woord 'luisteren' gebruik bedoel ik dat ook letterlijk: het gebruiken van de *oren* en niet een of andere ingebouwde grammofoonplaat (dat heeft meer met *refereren* te maken uiteindelijk: betekenis ontlenen naar aanleiding van een taalgebonden model; 'als 'A' dit is en 'B' verwijst naar 'A' dan zal de betekenis wel 'C' zijn'... en dan maar raden of het 'ironisch', 'sardonisch' of 'cynisch' is bedoeld enz.). Deze laatste vorm van luisteren, wat ik toch echt als een 'tweede hands' vorm van luisteren beschouw, is degene waar we doorgaans onze zin van interpretatie aan ontlenen. (In Nederland heeft deze vorm in de jaren '90 trouwens nog een speciale pendant gekregen in de gedaante van het zogenaamde *Grote Luisteren*. Als ik dat hoor denk ik altijd "hoezo *Groot* luisteren als de oren al helemaal vol zitten?" Maar dat terzijde...)

Hoe dan ook: niet deze vorm.

Ik denk dat in mijn geval alles uiteindelijk verklaarbaar is vanuit een zoektocht die ik in feite mijn hele leven lang al voer. Een zoektocht naar de werking en betekenis van muziek. Mijn eigen stupiditeit is hierbij mijn voornaamste leidraad: ik wil kunnen begrijpen waar het echt om draait. Aan de basis wel te verstaan; wat *is* muziek? Hoe *werkt* muziek? En, wat zijn de *universele* kenmerken van muziek? En met 'de basis' bedoel ik 'datgene waar alle overbodigheid en aangeleerde cultuur uit gestript is' (maar daarover in het volgende hoofdstukje meer).

Aan die 'basis' blijft er niet zo veel meer over kan ik je vertellen. Maar wát er overblijft is wel onbeschrijfelijk essentieel. Er doet zich daar bovendien de vreemde logica voor, dat naarmate de scope vernauwd lijkt, de mogelijkheden zich oneindig vergroten en een grote weelde opeens weer mogelijk wordt. Niks 'kaal', niks pover, een eindeloos universum met een eindeloze rijkdom.

Maar één van die basiselementen is natuurlijk *Klank*. Het feit dat muziek bestaat bij gratie van trillingen.¹ En ik ben er nogal sterk van overtuigd dat die trillingen op een bepaald niveau meer met mensen doen dan alle overgeleverde 'taal'; ook, en niet in het minst, omdat ze vanzelf, zonder enige dwang, een natuurlijke schoonheid met zich meebrengen. Het is één van de eerste dingen die tot ons spreekt. Op het moment dat ik, via de microtonaliteit, uiteindelijk een manier vond om 'klank' een werkelijk componeerbaar element te laten worden was het hek echter van de dam. Vanaf dat moment was klank niet meer 'orkestratie', 'kleur' of 'timbre' maar het simpele resultaat van heel veel zeer kleine intervallen.

En met die 'simpelheid' valt het overigens nog wel mee.

Het compositorische betoog speelt zich dan ook op dat niveau af. En daar werken denk ik alleen nog 'vrije' oren...

¹ Overigens bestaan er in de klassiekemuziekwereld nogal wat misvattingen over de definitie van het fenomeen *Klank* (of *Geluid*), of wat het betekent om 'vanuit klank' te componeren. Misvattingen die er regelmatig toe leiden dat mensen die eigenlijk met vormen van verfijnde instrumentatie bezig zijn als 'klankspecialisten' worden geaccrediteerd. Er is echter een zeer groot verschil tussen 'vanuit de klank' componeren - en de traditie waar dat uit voortkomt - en het bedenken van verfijnde instrumentale combinaties; net zoals er een groot verschil is tussen 'instrumenteren' en 'orkestreren' in de puur instrumentale muziek.

Op een schaal van toenemende abstractie is de correcte volgorde dan ook mijns inziens: instrumentatie (het verdelen van *noten* over instrumenten, hetzij idiomatisch, hetzij non-idiomatisch) -> orkestratie (het vertalen van *klank* naar instrumenten; in *principe* onidiomatisch) -> componeren vanuit geluid (het expliciet werken met de *inhoudelijke eigenschappen* van klank, zij het akoestica, micro-akoestica of psycho-akoestica enzovoorts; bijna per definitie onidiomatisch en niet per definitie instrumentaal; eveneens sterk verbonden met andere parameters, zoals *duur* etc.). Dit is voor mij tevens de correcte hiërarchie.

Ik heb uiteraard niet de ijdele hoop dat dit alles voor eens en altijd op zal lossen, maar men kan in elk geval een poging wagen.

Muziek als Objectieve Waarheid – 3

Re: Natuur (AF: 'Wat heeft die klank met de natuur te maken? Representeert de natuur voor jou iets absoluuts? Of probeer je de natuur na te doen 'in haar manier van werken'?')

PA: Voor iemand die zich zelden tot nooit in de natuur begeeft maar het liefst de hele dag ongestoord in zijn werkkamer aan de andere kant van de oceaan doorbrengt – met weliswaar een riante tuin – speelt 'de natuur' wel een heel grote rol in mijn werk. Dat citaat over het 'nabootsen' van de natuur 'in haar manier van werken' komt natuurlijk van John Cage, die zeer frequent het vermogen toonde om niet alleen met volstrekt originele muziek op de proppen te komen maar met evenzo betekenisvolle uitspraken.

Als hij iets zegt moet je altijd goed opletten.

Op zich betekent 'de natuur' eigenlijk niks... tenzij je er de 'cultuur' tegenover plaatst. Pas binnen die context begint 'de natuur' enige betekenis te krijgen. De een is immers een product van de mens, de ander een product van, ja, van wie eigenlijk?

In essentie heeft het denk ik met vertrouwen te maken. Zoals de naam al zegt, is 'cultuur' een gecultiveerd ding. Hoewel veel ervan organisch lijkt te ontstaan, ontstaat ook veel ervan dankzij afspraak en – zo men wil – een hele reeks slechte gewoontes. Het verbaast dan ook niks dat 'Cultuur' daarom tevens nauw verbonden is aan 'traditie'. Bekijkt men alle politieke geharrewar in Nederland van de laatste jaren, dan gaat het in essentie om het preserveren van een traditie, een 'cultuur'. Helemaal niks mis mee, als die echt bedreigd wordt, maar wat doe je als zo'n cultuur, of traditie, al jaren op sterven na dood is?

Kunstmatig in leven houden? Of veranderen?

Dit soort vragen komt nooit te berde als je het over 'de natuur' hebt.

De natuur *is* wat ze *is* – het kan niet anders. Voor iemand die van mening is dat 'muziek' draait om geluid en de kunst van het 'luisteren' – en niet om een vorm van vergelijkend warenonderzoek naar aanleiding van een hele serie cultuurafspraken die over decennia, of eeuwen, onuitgedaagd tot een canon zijn geworden – is 'de natuur' als bron van inspiratie uiteindelijk veel meer voor de hand liggend.

Cultuur is eindig, natuur daarentegen oneindig – tenzij de mens in haar vraatzucht besluit om nog meer te vernietigen dan ze al gedaan heeft. En in die natuur schuilen vaak de meest onvoorstelbare mysteries.

Ook voor de muziek.

Alleen al op mijn eigen gebied, het onderzoeken van trillingen, klein en groot, van de eigenschappen van geluidsgolven of hoe verschillende materialen op elkaar reflecteren, zijn de parallellen letterlijk; niet figuurlijk en ook niet als een soort absoluut symbool. Een 'trilling' is immers geen cultureel gegeven maar een natuurverschijnsel. Geluid zelf, 'klank' – en dan heb ik het niet over orkestratie, kleur of timbre – is eveneens een natuurverschijnsel; alle werkelijk organische vormen die we hebben zijn natuurverschijnselen. En zo kan ik nog wel een tijdje doorgaan.

Maar uiteindelijk draait het er voor mij om dat de natuur ontdaan is van 'cultuur', dat ze universeel is van karakter en in dat opzicht voor de volle pond te vertrouwen. Ze zal doen wat ze zal doen; ze is de oerbron. Ze is in alle opzichten oneindig en de mysteries van haar 'werking' – haar *letterlijke* werking - blijven dermate intrigerend en verbazingwekkend dat er voorlopig niets overblijft dan ze te blijven bestuderen.

Muziek als Objectieve Waarheid – 4

Re: Verdwijning (AF: 'Waarom niet gewoon met een microfoon naar de Noordpool? Is de mens (kunstenaar) een medium en moet hij zijn eigen onvolkomen ik zoveel mogelijk ten dienste stellen van die waarheid?')

PA: Nou, zó conceptueel ben ik nou ook weer niet Anthony, hoewel ik deze vraag natuurlijk van mijlenver had kunnen zien aankomen! Om dit goed te beantwoorden kan ik eigenlijk alleen maar verwijzen naar het door de filosoof John Rawls samengevatte 'Aristotelian Principle', zoals geciteerd in het achttiende hoofdstuk van het door ons beiden zo bewonderde boek van Charles Murray, *Human Accomplishment*:

Other things being equal, human beings enjoy the exercise of their realized capacities (their innate or trained abilities), and this enjoyment increases the more the capacity is realized, or the greater its complexity.

En hier ben ik het roerend mee eens. Hoe weinig sympathie ik voor de rest ook voor Aristoteles heb.

Wat ik in deze 'Principe' herken is eenzelfde neiging om complexe zaken (zowel ideologisch als technisch) te willen meesteren en daarbij speelt 'de uitdaging' zelf ook een belangrijke rol. Zomaar de Noordpool opgaan en een microfoon neerplanten zou mijn innerlijke behoefte tot het maken van een product niet bevredigen. Hoewel – en dit zeg ik er stellig bij – ik het

volstrekt egolozes van het simpelweg neerplanten van die microfoon ethisch beschouwd uiteindelijk hoger aansla dan mijn eigen neiging om alles in schrift gedefinieerd op papier te willen zien. Dat blijf ik een kinderlijke neiging vinden. Maar *noblesse oblige*: mijn eigen specifieke talent, gekoppeld aan datgene wat nog resteert aan vakmatig verantwoordelijkheidsgevoel tegenover uitvoerende musici maken dat het zo moet: ik wil die dingen op papier gedefinieerd zien. Dan pas geloof ik misschien dat ik ze ook een beetje begrijp.

Als kunstenaar heb je in feite denk ik maar één wezenlijke keuze te maken: ofwel de kunst draait om jou, ofwel de kunst is een reflectie van iets anders - waarin je vervolgens jezelf wegcijfert. Ik denk dat dat laatste uiteindelijk, zowel met die microfoon, als in een gecodificeerde vorm te bereiken is. Om uiteindelijk maar bij die ene - duizenden uren van tevoren voorbereide - 'streep' uit te komen; de streep die alles in zich draagt.

Maar uiteindelijk gaat het voor mij toch om dat laatste: muziek is onderdeel van iets groters en daarbij dienen persoonlijke voorkeuren, emoties of zeggingsdrift geen enkele rol te spelen. Die krijg je er uiteindelijk sowieso gratis bij. Hoef je niet eens over na te denken.

Muziek als Objectieve Waarheid – 5

Re: *Verantwoordelijkheid* (AF: 'Wat is de rol van de kunstenaar nog?')

PA: Nu we inmiddels vastgesteld hebben dat het eenvoudigweg neerplanten van een microfoon mij niet genoeg bevrediging zal geven en we eveneens, naar aanleiding van al het voorgaande ook wellicht tot de conclusie zijn gekomen dat ik bij het meeste wat ik doe niet over één nacht ijs ga, zal het met de perceptie van mijn 'rol' als kunstenaar hopelijk ook wel meevallen!

Wat *de* rol van de kunstenaar is kan ik echter zo een-twee-drie niet zeggen.

Ik heb wel zo mijn ideeën, maar 'de rol' is denk ik uiteindelijk net zo groot als dat er verschillende soorten kunstenaars zijn. En dat gaat vermoed ik ook op voor het verantwoordelijkheidsgevoel.

Ik denk dat één blik op mijn - vaak neurotische - partituren wel zal kunnen overtuigen dat het met dat verantwoordelijkheidsgevoel wel snor zit, maar 'de rol' is toch wel een heel stuk neteliger.

Zonder te verdrinken in allerlei hoogstaande theorieën hierover - en *trust me*, die zijn zeker aan te voeren, al mag een kunstenaar zich in Nederland tegenwoordig niet veel meer wanen

dan een exponent van een linkse hobby – zou ik ook kunnen verwijzen naar een ingezonden brief van mijn hand die niet zo lang geleden in *de Volkskrant* werd gepubliceerd.

Hiertoe 'uitgedaagd' door een behoorlijk steekhoudend artikel van ene meneer Fernhout, getiteld *Waarom subsidie voor kunst*, heb ik vervolgens mijn welgemeende en heldere visie op de zaak gegeven. De heer Fernhout stelde dat het hoog tijd werd dat kunstenaars eens leerden uitleggen wat nou precies de 'waarde' van hun werkzaamheden was. Inderdaad, een nogal urgente oproep als men het niveau van de meeste 'kunstverdedigingen' moet aanhoren. Ze lijken altijd over bijzaken te gaan.

Mijn antwoord was van het meest integere en hoogstaande soort. Ik heb mij niet geschaamd om het zo hoog mogelijk te spelen.

Eenmaal verstuurd, werd het uiteindelijk geplaatst. Van collega's kreeg ik allerlei complimenten, waarna het verhaaltje door *de Volkskrant* nog eens op internet werd gezet.

Nou, toen heb ik het geweten...

Tussen de ongeveer veertig reacties die onmiddellijk opkwamen zat welgeteld één steunbetuiging, van 'een collega' natuurlijk ('veel sympathie voor dit streven, maar *parels voor de zwijnen*' – iets in die trant) en nog een zeer interessante e-mail van een econoom; wat de rest betreft geneer ik me voor het Nederlandse volk.

Ik zal je dus mijn visie op 'de rol van de kunstenaar' hierbij besparen...

Muziek als Objectieve Waarheid – 6

Re: Kunst- en Cultuurpolitiek (AF: 'Uit je streven naar objectieve waarheid spreekt een groot idealisme. Ik kan me voorstellen dat het dagelijks leven (de maatschappij, de politiek, het cultuurbeleid, het beleid bij fondsen) vaak een blok aan je been is: tussen droom en daad staan wetten in de weg en praktische bezwaren, dat idee. (In hoeverre) kun je je als kunstenaar onttrekken aan die alledaagse werkelijkheid?')

PA: Hm, dit onderwerp zal ik met de nodige omzichtigheid moeten zien te benaderen vrees ik. Je weet maar nooit wie het zal lezen!

Tussen idealisme en pragmatiek heerst inderdaad een gapende kloof en die is vaak uiterst moeilijk te overbruggen. Als kunstenaar kun je het je echter nauwelijks veroorloven, vind ik, geen rol te spelen in de maatschappij. Alles wat je doet is erop gericht om niet alleen

tegemoet te komen aan je eigen noden maar ook aan datgene waarvan je vindt dat de maatschappij, of de cultuur in het algemeen in feite behoefte heeft.

Dit is een uitermate arrogante neiging die moeilijk uit te leggen valt, maar helaas nog moeilijker te weerstaan: het feit dat je denkt dat je iets kunt zien en verplicht bent daar een rol in te spelen, om het te bevorderen.

Ik zeg daarom ook niet voor niets dat wat ik doe in feite onderworpen is aan een missie. Ik componeer in eerste instantie nauwelijks, lijkt het nog, om mijn eigen behoeftes te bevredigen, maar eerder omdat het wat mij betreft op deze manier *moet*, wil ik uiteindelijk op het soort cultuur uitkomen waar ik me ook echt mee kan identificeren.

Zowel als componist als in de verschillende andere functies die ik uitoefen (als programmeur, of in de cultuurpolitiek, of andere instanties) heb ik altijd getracht hieraan inhoud te geven: het bevorderen van een specifieke cultuur.

Het is natuurlijk een feit dat dit nog wel eens kan botsen met bestaande of prevalerende cultuuropvattingen; een neteliger kwestie dan de relatie tussen Kunstenaar en Cultuurpolitiek is soms dan ook nauwelijks voorstelbaar.

Zeker als het op inhoudszaken aankomt en al helemaal als je je realiseert wat voor een enorme impact cultuurpolitiek op de wezenlijke inhoud en vrijheid van het product zelf heeft (de feitelijke muziek dus).

Uiteindelijk zijn het niet zozeer de praktische bezwaren die dingen lastig kunnen maken, maar de ideologische bezwaren.

Maar... zo hóórt dat in een gezonde, levende, cultuur.

Een 'gezonde cultuur', als ik de expressie mag gebruiken, gedijt namelijk hoofdzakelijk bij twee dingen: diversiteit en rivaliteit (van ideeën wel te verstaan, niet van 'stijlen' of van zoiets hols als 'pluriformiteit' - en zo weinig mogelijk centralisatie trouwens, een uiterst heikel punt op dit moment in Nederland).

Op het moment dat één van deze twee factoren ingedamd dreigt te worden moet je je ernstige zorgen gaan maken.

Voor degenen die aan deze stelling twijfelen raad ik nauwkeurige lezing van het uit 1938 daterende artikel *Why they hate the Jews*, van Albert Einstein aan. Hoewel die titel je natuurlijk koud op je dak komt vallen - en het bijna pervers klinkt om het hier als analogie aan te halen - ben ik zelden een duidelijker beschrijving van de voorwaarden voor een leefbare cultuur tegengekomen. Maar in de extremen openbaren zich tenslotte vaak de waarheden.

Wat dat betreft zitten we toch een beetje in een 'crisisperiode' momenteel wat de kunsten betreft (als je er Peter Schat in de jaren tachtig echter op naleest krijg je eerder de stellige

indruk dat die 'crisis' eigenlijk gewoon permanent is, maar desalniettemin). Gelukkig staan er in dergelijke tijden soms juist verlichte voorbeelden op die ons eraan helpen herinneren waar het werkelijk om gaat. Zoals onze eigen Rob Riemen bijvoorbeeld, van het *Nexus Instituut* in Tilburg, die in zijn prachtige boekje *Adel van de Geest*, duidelijk maakt hoe gevaarlijk een relativeringcultuur kan zijn.

Ontsnappen kun je er echter niet aan, tenzij je je volledig terugtrekt. Hoewel die tendens bij mij steeds sterker wordt, heb ik dat punt geloof ik nog niet bereikt. Muzikaal misschien wel. Maar maatschappelijk nog niet.

Mocht men uiteindelijk werkelijk het beste met de waarachtigheid van de Kunst voorhebben, dan hierbij ten slotte mijn *top vijf aan over-evidente tips voor een gezonde cultuur*:

- 1) minder managers, meer verantwoordelijkheid bij de kunstenaars zelf
- 2) minder, véél minder, centralisatie
- 3) meer kunstopleiding op de basisscholen
- 4) veel meer aandacht voor serieuze cultuurbeschouwing
- 5) geen politiek of marketing bedrijven op die plekken waar diepte en kwaliteit van de muziek zelf dienen te prevaleren

Het zijn natuurlijk antieke waarheden. Maar ik heb geleerd: sommige dingen moet je gewoon blijven herhalen. Keer op keer indien nodig!